

Verplicht vrijwillig?

Effecten van maatschappelijke stage op de volonteerability van jongeren

11

Hanneke Mateman
Monique van der Meulen

Inleiding

In navolging van landen als de Verenigde Staten, Engeland en Australië zijn maatschappelijke stages voor scholieren in Nederland een snel groeiend fenomeen. De reden daarvoor is allereerst dat deze stages naadloos passen bij onderwijsconcepten als 'Het Nieuwe Leren' waarin gezocht wordt naar andere, veelal buitenschoolse vormen voor kennisoverdracht en competentieren.

Maar een veel belangrijker oorzaak voor de snelle groei van de maatschappelijke stages in Nederland ligt in de politiek-maatschappelijke aandacht voor actief burgerschap; burgers die een actieve rol spelen in de zorg voor de samenleving. In dit maatschappijbeeld zijn vrijwilligers en vrijwilligersorganisaties onmisbaar. De gebrekkige deelname van jongeren aan vrijwilligerswerk baart overheden en maatschappelijke organisaties daarom zorgen. De verwachting van veel beleidsmakers en bestuurders is dat een verplichte maatschappelijke stage jongeren kan opvoeden tot actieve, verantwoordelijke burgers.

Verplicht vrijwilligerswerk in de vorm van een maatschappelijke stage kan echter ook een averechts effect hebben. Warburton & Smith (2003) beschrijven een aantal experimenten met verplicht vrijwilligerswerk voor jongeren in Australië, geïnitieerd door de overheid in de verwachting dat jongeren op deze wijze meer zouden gaan participeren. Zij komen tot de conclusie dat in deze projecten de verplichting in veel gevallen averechts werkt.

Daarmee komen we op het vraagstuk dat centraal staat in het project *Tragedy of the Commons*; welke ontwikkelingen hebben een positieve, dan wel negatieve invloed op de vrijwillige inzet van burgers en de vitaliteit van vrijwilligersorganisaties? Draagt verplicht vrijwilligerswerk bij aan de participatie van burgers in vrijwilligerswerk op de lange termijn?

Vraagstelling en werkwijze

In dit artikel kijken we specifiek naar de effecten van maatschappelijke stage op de vrijwillige inzet van jongeren. Daarbij zijn drie deelvragen geformuleerd:

- Welke factoren zijn belangrijk voor het effect van maatschappelijke stage?
- Op welke wijze draagt maatschappelijke stage bij aan de toekomstige vrijwillige inzet van jongeren?
- Werkt een verplichte stage positief of negatief op de toekomstige vrijwillige inzet van jongeren?

Het onderzoek is opgesplitst in twee onderdelen. Het eerste onderdeel bestaat uit een literatuuronderzoek naar de effecten van maatschappelijke stage in Nederland. Gezien de recente groei van het fenomeen maatschappelijke stage is ook het beschikbare materiaal over de Nederlandse situatie nog beperkt en van recente datum. Daarom is gebruik gemaakt van aanvullende onderzoeksresultaten uit het buitenland. De uitkomsten van deze terreinverkenning worden weergegeven in de eerste en tweede paragraaf. We gaan daarbij eerst in op de politieke context en de omvang

en aard van de stages. In de derde paragraaf volgt een overzicht van de factoren die volgens de literatuur een rol spelen in het effect van maatschappelijke stage.

In het tweede deel van het onderzoek staat de vraag centraal naar het wel of niet verplicht stellen van maatschappelijke stage. Wat kan hiervan het effect zijn op de toekomstige vrijwillige inzet van jongeren? Hiervoor is gebruik gemaakt van recent onderzoek op diverse middelbare scholen in Nederland naar ervaringen en meningen van scholieren over de maatschappelijke stage (paragraaf 4). Ten slotte eindigen we met een korte reflectie op de resultaten en onze conclusies.

Stand van zaken

De maatschappelijke en politieke context

Het beleid van de Nederlandse overheid kenmerkt zich de afgelopen twee decennia door een verschuiving van verzorgingsstaat naar zelfverantwoordelijkheid van burgers. De overheid trekt zich terug uit allerlei beleidsterreinen en laat meer over aan de markt en de burgers. De rol van de overheid wordt beperkt tot het scheppen van algemene wettelijke kaders en tot een vangnet voor zeer specifieke groepen burgers die aan strenge criteria moeten voldoen voordat zij aanspraak kunnen maken op steun van de overheid. De Wet Maatschappelijke Ondersteuning die op 1 januari 2007 is ingegaan, is daar een duidelijke exponent van. Burgers hebben niet langer een vanzelfsprekend recht op allerlei zorg- en welzijnsvoorzieningen, maar worden eerst aangesproken op hun eigen verantwoordelijkheid.

Tegelijkertijd speelt al sinds 1990 een discussie in de politiek en bij maatschappelijke organisaties over de vermeende geringe maatschappelijke interesse en het ontbrekend plichtsbef van jongeren (Boutellier, 2004). Vanuit verschillende motieven zijn er in de loop der jaren al vele voorstellen gedaan om jongeren meer maatschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel bij te brengen, variërend van een maatschappelijk oriëntatiejaar, een sociale dienstplicht tot een (verplichte) maatschappelijke stage.

Ondanks alle onbeantwoorde vragen en verschillende meningen gaf in 2002 het ministerie van OCV opdracht aan CIVIQ en CPS om tien pilotprojecten maatschappelijke stage te volgen en de effecten te beschrijven. De uitkomsten van deze pilots waren der-

mate positief dat er in 2005 een tweejarige stimuleringsregeling van kracht werd voor het voortgezet onderwijs, waarmee nieuwe maatschappelijke stages gestart konden worden. Het doel van de overheid is dat in 2007 25% van de scholen in het voortgezet onderwijs een vorm van maatschappelijke stage aanbiedt aan haar leerlingen. Scholen zijn daarbij vrij in de keuze voor duur, invulling en wel/niet verplicht stellen van deze stages.

De praktijk van maatschappelijke stages

Het doel van de maatschappelijke stages ligt vooral in de brede kennismaking van jongeren met de samenleving en de ontwikkeling van waarden en normen en in de kennismaking met vrijwilligerswerk (Verwey-Jonker Instituut, 2006). Leerlingen voeren vanuit de school een vrijwillige activiteit uit, waardoor ze kennismaken met het nemen van verantwoordelijkheid voor een gemeenschapsbelang.

Naar de huidige praktijk van maatschappelijke stages in het voortgezet onderwijs in Nederland heeft CIVIQ in 2006 onderzoek laten uitvoeren, (Alblas, 2006). Uit door de scholen verstrekte gegevens bleek dat in het voorjaar van het schooljaar 2005-2006 51% van de middelbare scholen maatschappelijke stage aanbiedt. Daarnaast bereidt nog eens 16% zich voor op uitvoering in latere schooljaren. Voor 60% van de deelnemende scholen is dit hun eerste ervaring met maatschappelijke stage. Het schooljaar 2005-2006 kan daarom gezien worden als een pioniersjaar.

De grootste doelgroep bestaat uit leerlingen van 15 en 16 jaar, afkomstig uit zowel vmbo-, havo- als vwo-onderwijsinstellingen (Alblas, 2006). Een stage duurt gemiddeld drie tot tien dagdelen, waarbij de leerlingen meerdere contactmomenten hebben met de maatschappelijke organisaties. De leerlingen zijn actief bij maatschappelijke organisaties in verschillende sectoren, maar vooral in de zorg, welzijn en sport. Dit is opvallend, aangezien de twee eerstgenoemde sectoren ook verantwoordelijk zijn voor veel beroepsmatige stageplaatsen. Een groot en gevarieerd netwerk aan maatschappelijke organisaties ontbreekt nog bij veel scholen. Opmerkelijk is verder dat 75 tot 80% van de scholen de stage als een verplicht onderdeel in het curriculum heeft opgenomen. Driekwart van de ondervraagde scholen maakt gebruik van ondersteuning door een lokaal steunpunt vrijwilligerswerk (Alblas, 2006). Deze ondersteuning kan bestaan uit

advies, procesbegeleiding of bemiddeling naar het netwerk aan maatschappelijke organisaties van het steunpunt. Met betrokkenheid van het steunpunt in de voorbereidingen en het vinden van stageplaatsen blijken de minder vertegenwoordigde sectoren meer aandacht te krijgen. Er is rond de stages nog weinig samenwerking tussen scholen onderling of met gemeenten en provincies.

Buitenlands onderzoek (Eley, 2001) suggereert dat blootstelling aan vrijwilligerswerk van vitaal belang is om bij jongeren het gemeenschapsgevoel en maatschappelijke verantwoordelijkheidsbesef te ontwikkelen. Helaas geeft het huidige Nederlandse onderzoek nog geen antwoord op de vraag of dit doel ook behaald wordt. Wat is het effect van de opname van maatschappelijke stage in het lesprogramma op scholieren? Leiden deze stages tot een zichtbaar verhoogde inzet van scholieren in het vrijwilligerswerk of is het belangrijkste effect misschien een veranderde beeldvorming over vrijwillige inzet?

Welke factoren spelen een rol?

Om zicht te krijgen op de factoren die een rol spelen in het effect van maatschappelijke stage, is het belangrijk om ook te kijken naar de opbrengsten van maatschappelijke stage voor de betrokken partijen. Wat levert deze stagevorm de verschillende partijen op? En aan welke criteria moet vervolgens voldaan worden om dat rendement ook daadwerkelijk te bereiken?

Rendement voor de verschillende partijen

Abblas (2006) heeft in een combinatie van kwalitatieve en kwantitatieve methoden onderzoek gedaan naar de opbrengst van maatschappelijke stages bij 164 jongeren en 150 scholen, maatschappelijke organisaties en ondersteunende organisaties. Aangezien de ervaring van de scholen met maatschappelijke stage op het moment van onderzoek nog gering was, kan slechts voorzichtig uitspraak worden gedaan over het nut van deze stagevorm. Hieronder worden de belangrijkste opbrengsten per betrokken groepering weergegeven.

Leerlingen

- Kennismaken met belangeloze inzet;
- Kennismaken met vrijwilligersorganisaties;
- Ontwikkelen van de competenties samenwerken en organiseren.

- Zichzelf beter leren kennen;
- Verbetering imago van de jeugd van tegenwoordig. Dit laatste punt is vooral van belang voor vmbo-scholen waarvan de leerlingen geen onverdeeld gunstige reputatie hadden bij maatschappelijke organisaties. Naast een positieve bijstelling van het imago, blijkt dat organisaties ook minder huiverig zijn om deze jongeren later voor een beroepsgerichte stage te ontvangen.

Organisaties

- Praktische hulp en verlichting op korte termijn;
- Jongeren brengen vernieuwende ideeën en nieuwe vaardigheden binnen;
- Organisaties zijn meer ingericht op de jongeren;
- Het imago van de eigen organisatie wordt verbeterd;
- Positieve aanvulling door contact met jongeren voor cliënten in de organisatie;
- Goede afspiegeling van de samenleving in het vrijwilligersbestand en betrokkenheid bij het onderwijs zorgt voor goodwill bij overheden en fondsen.

Scholen

- Een aantrekkelijke en goede vorm van buitenschools leren voor de jongeren;
- Maatschappelijke stage draagt bij aan een positieve profilering van de school.

Samenleving

De resultaten voor de samenleving zijn in dit stadium voor Nederland nog niet te achterhalen. Het gaat hier immers om ontwikkelingen op de lange termijn.

Vanuit dit inzicht in het rendement van maatschappelijke stages voor de verschillende partijen, wordt in deze paragraaf gekeken naar factoren die van invloed zijn op dat rendement. Welke kenmerken zijn van invloed op het verloop en de resultaten van de maatschappelijke stage?

Factoren voor scholen, maatschappelijke organisaties en ondersteunende organisaties

Abblas (2006) onderscheidt in haar onderzoek vijf factoren die duidelijk van invloed zijn op het verloop en de uitwerking van de maatschappelijke stage van haar respondenten (n= 150). Daarnaast hebben De Gruijter en Dekker (2006) in een behoefteonderzoek gevraagd naar de randvoorwaarden van lokale coördinatoren en betrokken organisaties (scholen en maatschappelijke

organisaties) voor een succesvolle maatschappelijke stage. Dit resulteerde in acht randvoorwaarden of behoeften. Gezien de overlap tussen beide studies, volgt hieronder een samenvatting van de factoren uit beide onderzoeken:

1. Ruime voorbereiding

De voorbereiding van leerlingen op de stage bij 64% kan worden verbeterd (Alblas, 2006). Daarnaast is het belangrijk om maatschappelijke organisaties vroegtijdig te betrekken bij de voorbereiding. Het kost tijd om te werken aan communicatie en een uitgebreide voorlichting van verschillende partijen, aan draagvlak en enthousiasme (zeker bij een verplichte stage). Vooral het werken aan draagvlak bij leerlingen en ouders is volgens meer dan de helft van de respondenten voor verbetering vatbaar.

2. Duidelijke communicatie

Zowel bij Alblas als bij De Gruijter en Dekker komt een tijdige, structurele en heldere communicatie tussen verschillende betrokkenen (school, vrijwilligersorganisaties, en dergelijke) als belangrijke factor naar voren. De nadruk ligt hierbij op afstemming over doelstellingen, verdeling van taken en verantwoordelijkheden en vastlegging in een projectplan. Daarnaast is communicatie van wezenlijk belang in de voorbereiding, uitvoering en evaluatie. Elke partij brengt zijn eigen kennis, ervaring, vaardigheden en creativiteit mee, ook de leerlingen. Goede communicatie met ouders, gemeente en lokale bevolking is eveneens belangrijk. Promotie via verschillende mediavormen kan ook een breed netwerk van mogelijke samenwerkingspartners versterken.

Tot slot blijkt uit het onderzoek van Alblas (2006) dat scholen elkaar vaak zien als concurrenten. Hierdoor vissen ze in de dezelfde vijver aan stageplekken, wat voor verwarring zorgt bij maatschappelijke organisaties. Dit pleit voor een centrale coördinatie (bijvoorbeeld door een steunpunt vrijwilligerswerk) om samenwerking en afstemming te realiseren.

3. Waarborging van kwaliteit

67% van de scholen heeft kleine of grotere problemen met het vinden van structurele stageplaatsen (Alblas, 2006). Aan de kwaliteit van de stages worden soms concessies gedaan vanwege capaciteitsproblemen. Een maatschappelijke stage heeft echter pas kans van

slagen wanneer de kwaliteit van de voorbereiding, begeleiding en stageplaatsen goed is en blijft. De Gruijter en Dekker (2006) vullen dit aan door vooraf en binnen het samenwerkingsverband continu aandacht te houden voor kwaliteitscriteria.

Maatschappelijke organisaties moeten op hun beurt het belang beseffen van het aanbieden van leuke en geschikte klussen. Het imago van de organisatie, de sector en het vrijwilligerswerk bij jongeren is immers grotendeels afhankelijk van die klussen.

4. Flexibiliteit

Een andere succesfactor vormt de mate waarin de betrokken partijen zich flexibel opstellen. Zowel Alblas als De Gruijter en Dekker benadrukken dat de samenwerkingspartners niet alleen vanuit hun eigen perspectief moeten kijken, maar een gezamenlijk doel voor ogen moeten houden. Voor scholen betekent dit een blik buiten hun onderwijskaders, buiten hun les-tijd en onderwijsroosters. Voor organisaties geldt dat ze meer moeten proberen in te spelen op de wensen en beperkingen van onderwijsinstellingen. Alblas stelt dat een goede samenwerking tussen samenwerkingspartners bemoeilijkt wordt door de verschillende regels en structuren.

5. Coördinatie

Beide onderzoeken noemen een goede coördinatie vanuit een centraal punt van cruciaal belang, zeker bij een groot project. Een docent doet de coördinatie vaak naast zijn andere werkzaamheden en mist bovendien kennis van het vrijwilligerswerk. Een coördinator van buitenaf, zoals een steunpunt vrijwilligerswerk met een coördinerende en adviserende rol, lijkt een succesfactor. 70% van de scholen uit het onderzoek van Alblas had behoefte aan ondersteuning bij:

- het vinden van geschikte stageplaatsen;
- coördineren van het project;
- begeleiden van leerlingen;
- inbedding van de maatschappelijke stage in het onderwijs.

6. Voldoende financiering

In het onderzoek van De Gruijter en Dekker noemen de respondenten financiering een belangrijke voorwaarde om ook in de toekomst maatschappelijke stage te kunnen aanbieden en uitvoeren. Dit geldt vooral voor de ondersteunende rol van de steunpunten. Zoals

eerder genoemd is het in dit kader belangrijk dat de partijen hier zelf een actieve rol spelen naar mogelijke financiers. Steunpunten zouden hiervoor de samenwerking kunnen zoeken met andere steunpunten.

7. Groot netwerk maatschappelijke organisaties

Uit het onderzoek van Alblas blijkt dat een groot netwerk met maatschappelijke organisaties uit alle sectoren met een grote variatie in typen organisaties en klussen, erg belangrijk is voor scholen. Steunpunten vrijwilligerswerk kunnen hierin een belangrijke ondersteunende rol spelen. Hierbij is promotie erg belangrijk. Uit hetzelfde onderzoek blijkt namelijk dat veel maatschappelijke organisaties onbekend zijn met het concept maatschappelijke stage, weinig ervaring hebben met jongeren, beschikken over onvoldoende begeleidingscapaciteiten en naar hun idee geen geschikte klussen hebben voor jongeren. Steunpunten hebben een belangrijke functie in het wegnemen van deze belemmeringen bij organisaties.

Factoren voor scholieren

In Nederland is weinig onderzoek beschikbaar over factoren die van invloed zouden zijn op het effect van maatschappelijke stage op jongeren. In Amerika kent *service learning* een veel langere traditie, waardoor ook meer onderzoeksresultaten beschikbaar zijn. In de praktijk is *service learning* breder dan maatschappelijke stage in Nederland, maar gezien de overlap kunnen de Amerikaanse onderzoeksresultaten wel concrete aanknopingspunten bieden voor onderzoek in Nederland. Billig et al (2005) definiëren *service learning* als een lesstrategie waar studenten belangrijke doelen van het curriculum leren door diensten te bieden die voldoen aan behoeften van de samenleving. In 1988 heeft de National Service-Learning Cooperative de volgende lijst van essentiële elementen voor *service learning* opgesteld:

1. Duidelijke opleidingsdoelen

Het gaat hier om doelen die het toepassen van concepten vereisen, qua inhoud en vaardigheden aansluiten bij school en studenten betrekken om hun eigen kennis te ontwikkelen.

2. Uitdagende taken

Taken die studenten cognitief en qua ontwikkeling moeite kosten of prikkelen.

3. Beoordeling

De beoordeling is erop gericht om de leerervaring te vergroten, vast te leggen en te evalueren hoe goed studenten aan de eisen qua inhoud en vaardigheden hebben voldaan.

4. Taken met een duidelijk doel en aansluiten bij een bestaande behoefte

Studenten doen activiteiten of taken die tegemoet komen aan een echte behoefte van de school of de samenleving.

5. Goede evaluatie

De inspanning van de student en de resultaten van die inspanning worden systematisch geëvalueerd.

6. Inspraak studenten

De studenten hebben inspraak in de keuze, ontwikkeling, uitvoering en evaluatie van het serviceproject.

7. Diversiteit

Er wordt waarde gehecht aan diversiteit in deelnemers, praktijk en resultaten.

8. Directe communicatie en interactie met de samenleving

De stage staat niet los van de maatschappelijke context.

9. Voorbereiding van de studenten

De studenten worden goed voorbereid op alle aspecten van hun taak (inclusief de inhoud van de taak, hun rol, vereiste vaardigheden en informatie, veiligheidsvoorschriften en kennis over en respect voor de mensen met wie ze gaan werken)

10. Studentenreflectie

Vooraf, tijdens en na afloop wordt samen met de student gereflecteerd met behulp van verschillende methodes, die kritisch denken aanmoedigen en bijdragen aan de ontwikkeling en vervulling van de doelen in het curriculum.

11. Waardering en erkenning

Met behulp van verschillende methodes wordt het werk van de studenten erkend, gevierd en gewaardeerd.

Uit het onderzoek van Billig et al (2005) bleek dat sommige van deze elementen verbonden waren met positieve resultaten van studenten. De elementen met de grootste positieve correlatie waren de factoren 2, 3, 4, 7, 8 en 9. Een goede evaluatie en waardering (5) en erkenning (11) hadden geen invloed op de uitkomsten. Voor de Nederlandse situatie is het de moeite waard

om te kijken welke elementen van invloed zijn op de resultaten van maatschappelijke stage bij studenten in Nederland.

Bijdrage aan toekomstige vrijwillige inzet

In deze paragraaf verleggen we de focus naar de mogelijke bijdrage die maatschappelijke stages leveren aan de latere vrijwillige inzet van leerlingen. In de eerste paragraaf wordt gekeken naar de relatie tussen middelbare scholieren en vrijwilligerswerk om vervolgens de stap te maken naar maatschappelijke stage. Hierbij wordt gebruik gemaakt van onderzoek uit Nederland en van studies uit Amerika en Australië.

Middelbare scholieren en vrijwilligerswerk

De Gruijter en Dekker hebben in 2006 in een online-enquête de wensen, behoeften en meningen van scholieren met betrekking tot vrijwilligerswerk en maatschappelijke stage gepeild (n= 482). De respondenten waren voornamelijk 15 en 16 jaar (74%), autochtoon (86%) en hadden werkende ouders met een hoog opleidingsniveau. De conclusies zijn van toepassing op leerlingen van vmbo (40%), vwo (33%) en havo (20%). In de vragenlijst is onderscheid aangebracht in de beeldvorming en deelname van vrijwilligerswerk en de maatschappelijke stage in het bijzonder. Ook is er een gedeeltelijke vergelijking gemaakt tussen leerlingen die al hebben deelgenomen aan maatschappelijke stage, en leerlingen waarbij dit niet het geval is. Uit de resultaten blijkt dat de scholieren vrijwilligerswerk van belang achten voor de samenleving. De daadwerkelijke participatie van jongeren wordt gehinderd door het verwachte tijdsbeslag. Meer dan de helft van de leerlingen verwacht dat vrijwilligerswerk veel tijd kost. De bereidheid om vrijwilligerswerk te verrichten is doorgaans hoog (49% en met studiepunten zelfs 66%).

In Vlaardingingen werd door leerlingen een onderzoek gedaan onder 677 scholieren (Bravenboer, 2003). Ook hieruit blijkt dat 38% van de leerlingen bereid is om vrijwilligerswerk te doen, maar dat ze er weinig tijd voor hebben. Vrijwilligerswerk onder schooltijd zien ze als een oplossing voor dit probleem, mits ze zelf mogen kiezen welk vrijwilligerswerk ze gaan doen.

Deze uitkomsten worden bevestigd door de eerste resultaten uit een nog lopend onderzoek onder middelbare scholieren van voornamelijk 13 tot 17 jaar van vmbo, vwo en havo. De belangrijkste reden om geen

vrijwilligerswerk te doen voor jongeren is ook hier het verwachte tijdsbeslag. Verder vond de meerderheid van de jongeren uit dit onderzoek vrijwilligerswerk leerzaam en iets om trots op te zijn. Hierbij waren geen grote verschillen zichtbaar tussen jongeren uit verschillende opleidingen. Opvallend in dit onderzoek is de significante samenhang tussen het hebben van ouders die vrijwilligerswerk doen of gedaan hebben, en de eigen participatie van de respondent.

Metz en Youniss (2005) leggen deze relatie eveneens. In hun Amerikaanse onderzoek onder 486 High School-leerlingen bestaat er een significante relatie tussen de bereidheid van de leerling om service learning te doen als de ouders ook vrijwilligerswerk doen. Daarnaast waren vrouw zijn, kerkelijk zijn en het hebben van moeders met een universitaire opleiding ook significant verbonden met een grote wil om service learning te doen. Daarbij moet wel de kanttekening gemaakt worden dat service learning in Amerika breder is dan maatschappelijke stage in Nederland.

Middelbare scholieren en maatschappelijke stage

Vanuit Nederlandse en buitenlandse literatuur beantwoorden gaan we hieronder in op een aantal aspecten van de maatschappelijke stage.

1. Verplichtend karakter

In het onderzoek van De Gruijter en Dekker heeft een kleine groep leerlingen (n= 46) eerder deelgenomen aan maatschappelijke stage. Ze deden dit voornamelijk omdat het verplicht was, maar het opdoen van nieuwe vaardigheden wordt eveneens genoemd. De groep heeft een opvallend positieve houding tegenover maatschappelijke stage; 61% van de leerlingen zou opnieuw deelnemen. Bij leerlingen die nog geen ervaring hebben, is de houding neutraler. Dit kan een eerste indicatie zijn van een meer bij de maatschappij betrokken leerling. Een verplichting is niet erg, mits leerlingen het gevoel hebben dat de maatschappelijke stage hun iets oplevert.

Metz en Youniss (2005) hebben in een eerdere studie laten zien dat High School-studenten die verplicht waren om maatschappelijke stage te doen, na hun stage ook enthousiast bleven. Zo bleef meer dan 80% van de studenten vrijwilligerswerk doen zonder dat ze daarvoor vanuit de school beloond werden. Ander onderzoek suggereert echter dat een verplichte maatschappelijke stage averechtse effecten zou hebben.

Longitudinaal onderzoek in de Verenigde Staten (Planty, M., et al., 2004) wijst uit dat scholieren die verplicht vrijwilligerswerk moesten doen tijdens hun schooltijd, acht jaar na hun afstuderen juist minder actief waren in het vrijwilligerswerk (28%), dan scholieren die op vrijwillige basis tijdens hun schooltijd aan vrijwilligerswerk hadden deelgenomen (43%).

Clary, Snyder en Stukas (1998) beargumenteren op basis van motivatietheorie dat externe controle of dwang bij service learning-programma's of maatschappelijke stages de intrinsieke motivatie van scholieren tot het doen van vrijwilligerswerk verzwakt. Omdat een sterke intrinsieke motivatie van belang is voor vrijwillige inzet van mensen, zou een verplichte maatschappelijke stage dus averechts werken. Zij pleiten ervoor om bij de vormgeving van de maatschappelijke stage rekening te houden met de eigen motivatie van jongeren, en op basis daarvan een stageprogramma aan te bieden.

Ook het onderzoek van Karr (2006) wijst in die richting. Zij komt tot de conclusie dat een zekere mate van verplichting een groep scholieren met een neutrale houding ten opzichte van vrijwilligerswerk over de streep kan trekken om zich vrijwillig in te zetten, maar dat er terughoudend moet worden omgegaan met al te sterke dwang.

In Best werden 283 leerlingen van twee schooljaren havo en vwo geïnterviewd over hun ervaringen met maatschappelijke stage (Roden, 2006). Bijna de helft van deze groep had een neutrale houding ten opzichte van vrijwilligerswerk. Voor deze groep zou een zekere mate van verplichting dus mogelijk effectief kunnen zijn, omdat ze niet zo snel zelf de stap zouden zetten om vrijwilligerswerk te gaan doen. Uit de resultaten blijkt dat de sociale en fysieke context van de maatschappelijke stage van invloed zijn op de beleving van de maatschappelijke stage door scholieren. Stages in (klein) groepsverband en/of bij organisaties waarmee de leerling al enigszins bekend was, worden minder als 'verplicht' beleefd dan individuele stages bij onbekende organisaties.

2. Positieve en negatieve verwachtingen

De Gruijter en Dekker (2006) hebben de leerlingen zonder ervaring met maatschappelijke stage gevraagd naar hun verwachtingen met betrekking tot de stage. Wat het doel betreft denken leerlingen dat ze door de stage andere mensen kunnen helpen, sociale contac-

ten opdoen en nieuwe vaardigheden leren. Ook bij de maatschappelijke stage verwachten leerlingen dat het hen veel tijd gaat kosten. Maatschappelijke stage is aantrekkelijk voor leerlingen tot een maximale tijdsbesteding en als ze keuzevrijheid hebben bij het invullen van de stage. Het is minder van belang dat de stage goed aansluit op een schoolvak.

In het onderzoek van Van Roden (2006) blijkt dat bijna 90% van de leerlingen na afloop van de stage positief is over het vrijwilligerswerk; ruim 25% vond het leuker dan ze verwacht hadden.

Volgens Alblas (2006) bestaat een goede invulling uit een activiteit die:

- aansluit bij de interesse van de scholier;
- is afgebakend;
- scholieren zelfstandig kunnen uitvoeren;
- snel resultaat laat zien.

3. Vormen van waardering en beloning

De Gruijter en Dekker laten zien dat waardering in de vorm van studiepunten of een certificaat voor ruim de helft (54%) van de leerlingen van belang is. Ze vinden dit niet alleen omdat het een verplicht onderdeel is op school, maar ook omdat dit van belang kan zijn voor later. Overigens betekent dit niet dat leerlingen het 'goede gevoel' en het opdoen van nieuwe ervaringen onderwaarderen.

Alblas (2006) bevestigt dit beeld. Uit haar onderzoek blijkt dat voor scholieren het krijgen van waardering van groter belang is dan het soort werkzaamheden. De waardering kan bestaan uit studiepunten, beoordeling, een certificaat of een schouderklapje.

In Nederland is weinig tot geen onderzoek beschikbaar over de bijdrage van maatschappelijke stage aan de toekomstige vrijwillige inzet van jongeren. In Amerika vormen community service en service learning al decennia een vanzelfsprekend onderdeel van het lesprogramma van scholen, en is er ook uitgebreid onderzoek gedaan naar de effecten. Ook hier kunnen de resultaten zorgen voor aanknopingspunten voor de Nederlandse situatie. Metz en Youniss (2005) hebben bijvoorbeeld een onderzoek gedaan onder bijna 500 leerlingen van een High School. De school wilde een 40-uur verplichte service-learning invoeren met als doel studenten voor te bereiden op maatschappelijk burgerschap. Metz en Youniss onderscheiden vier kenmerken van maatschappelijke burgerschap:

- toekomstig stemmen
- vrijwilligerswerk
- onconventionele maatschappelijke betrokkenheid (actievoeren, demonstreren)
- interesse en begrip voor de politiek.

In dit natuurlijke experiment hebben de onderzoekers drie klassen gevolgd. Twee klassen waren verplicht om de service learning uit te voeren, voor de derde klas gold die verplichting niet. Daarnaast hebben de onderzoekers gekeken naar het onderscheid in jongeren die wel en niet vrijwillig actief waren. De resultaten lieten zien dat studenten die al actief waren vooraf hoog scoorden op de kenmerken van maatschappelijk burgerschap. De verplichte service learning bracht hier geen verandering in. Voor de niet actieve groep was dit anders. Hun lagere score steeg nadat ze de verplichte stage hadden gedaan, terwijl de jongeren die geen stage deden dezelfde lage score behielden. Hieruit concluderen Metz en Youniss dat een service-programma dat zich bewust richt op maatschappelijk burgerschap en maatschappelijke betrokkenheid en studenten de kans biedt om aan service learning te doen die de moeite waard is, ervoor zorgt dat studenten hun verplichting serieus nemen en hun interesses in de verschillende aspecten van maatschappelijk burgerschap stimuleert. De onderzoekers kunnen echter niet zeggen wat precies in die 40 uur service verantwoordelijk is voor de verbeterde scores op die indicatoren. Er zijn geen patronen gevonden in type services.

Een andere Amerikaanse studie van Billig et al (2005) keek ook naar de impact van service learning op de maatschappelijke betrokkenheid van High School-studenten. Zij laten zien dat verschillende Amerikaanse onderzoeken bewijs hebben gevonden voor een positief effect van deelname aan service learning op maatschappelijke betrokkenheid. Door service learning zouden studenten:

- meer kennis ontwikkelen van de behoeften van de maatschappij
- vrijwillige diensten willen bieden
- meer begrip krijgen van politiek en normen en waarden
- een groter gevoel van maatschappelijke verantwoordelijkheid ontwikkelen
- meer behoefte krijgen om actief iets aan de samenleving bij te dragen.

De onderzoekers maken wel de kanttekening dat de grote verscheidenheid in type service learning-programma's ook zorgen voor verschillen in de mate waarin ze succesvol zijn in het promoten van maatschappelijke identiteit. Wat wij in Nederland verstaan onder vrijwilligerswerk, zorgde voor de meeste verbondenheid met de samenleving.

Conclusies

Vanuit de literatuurverkenning keren we terug naar de vragen die aan het begin zijn geformuleerd: Wat zijn de effecten van maatschappelijke stage? Wat zijn succesfactoren? In hoeverre dragen de stages bij aan de toekomstige vrijwillige inzet van scholieren en wat is daarbij het effect van het verplicht stellen van een dergelijke stage?

Succesfactoren

Uit de literatuur blijkt dat maatschappelijke stage op dit moment in Nederland al duidelijk voordelen en opbrengsten heeft voor verschillende betrokken partijen. Dit is bijzonder, gezien de korte geschiedenis van maatschappelijke stage in Nederland. De verwachtingen van maatschappelijke stage zijn hoog, maar om de precieze effecten te achterhalen is effectmeting op lange termijn nodig. De stage lijkt nu vooral iets op te leveren voor de leerlingen en de ontvangende organisaties. Van deze groepen wordt ook de grootste totale inzet verwacht. De opbrengst voor scholen en de samenleving is iets minder concreet. Hier kan in de toekomst, als er meer ervaring is met deze stagevorm, verder onderzoek naar gedaan worden.

Voordat het daadwerkelijke effect van maatschappelijke stage gemeten kan worden, is het belangrijk dat de stage zelf goed verloopt. In de literatuur worden verschillende factoren genoemd die een belangrijke rol spelen in het succes van de maatschappelijke stage. Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen enerzijds factoren voor de betrokken organisaties, die vooral liggen op het vlak van de samenwerking en randvoorwaarden in de uitvoering, en anderzijds factoren voor jongeren. De lijst van essentiële elementen van de National Service-Learning Cooperative roept de vraag op in hoeverre deze elementen ook verbonden zijn met positieve resultaten van Nederlandse scholieren. Hierbij kan vooral gekeken worden naar de correlatie met (kenmerken van) latere vrijwillige inzet of maatschappelijke betrokkenheid van de jongeren.

Bijdrage aan toekomstige vrijwillige inzet

De resultaten van Nederlands en Amerikaans onderzoek lijken een eerste voorzichtige indicatie te geven dat scholieren na het doen van een maatschappelijke stage meer open staan voor vrijwillige inzet. Zij worden aan het denken gezet over het belang van hulp bieden aan anderen en blijken enthousiast voor vrijwilligerswerk. Op termijn zou daarom eerder een stijging van het aandeel van jonge mensen in het vrijwilligerswerk te verwachten zijn dan een daling. Maar de vraag is of deze hypothese zich in de praktijk zal bewijzen. Leidt maatschappelijke stage tot een zichtbaar verhoogde inzet van scholieren in het vrijwilligerswerk, of is het belangrijkste effect misschien een veranderde beeldvorming over vrijwillige inzet?

Tegelijkertijd lijkt waakzaamheid geboden als het gaat om het verplicht stellen van maatschappelijke stages. Het kan wel een verplicht onderdeel van het curriculum zijn, maar keuzevrijheid van scholieren (binnen dit verplichte lesonderdeel) lijkt een belangrijke factor voor succes te zijn.

Onderzoeksaanbevelingen

Uit bovenstaande verkenning van de huidige kennis over de effecten van maatschappelijke stages in Nederland op de volunteerability van jongeren moge duidelijk zijn dat er nog veel nader onderzoek nodig is. Met name over de lange-termijneffecten van de maatschappelijke stages is nog onvoldoende bekend.

In vervolgonderzoek is het interessant om de vragen

die hier zijn geformuleerd over de bijdrage aan toekomstige vrijwillige inzet, verder uit te diepen en ook te kijken naar een eventuele relatie tussen veranderde beeldvorming en maatschappelijke inzet. Het is aan te bevelen om in het onderzoek een onderscheid te maken tussen scholieren die al eerder vrijwilligerswerk hebben gedaan en zij die nog nooit met vrijwillige inzet in aanraking zijn gekomen. Andere aspecten die in vervolgonderzoek nadere aandacht verdienen zijn onder meer:

1. De verwachte samenhang van de eigen participatie met elementen als opleidingsniveau van de ouders en hun participatie in vrijwilligerswerk, geslacht, religieuze binding.
2. De invloed van verschillende vormen van waardering en beloning.
3. Het effect van de stage op elementen van maatschappelijke betrokkenheid, zoals kennis van maatschappelijke behoeften, bereidheid tot het bieden van vrijwillige diensten, begrip van politiek en normen en waarden, gevoel van maatschappelijke verantwoordelijkheid, de behoefte om actief aan de samenleving bij te dragen.

In 2007 zal het Verwey-Jonker instituut een vervolgonderzoek doen onder de scholieren die in 2005 geïnterviewd zijn om de situatie na afloop van de maatschappelijke stages te vergelijken met de aanvangssituatie. De resultaten zullen hopelijk meer licht werpen op de Nederlandse situatie en de vraag of het wenselijk is om maatschappelijke stages verplicht te stellen.

Referenties

- Alblas, M. (2006). *Maatschappelijke stage; een MaSterlijke actie*. Utrecht: CIVIQ.
- Billig, S., Roo S. & Jesse, D. (2005). *The impact of participation in Service-learning on High School Students' CIVIC engagement*. Denver: RMC Research Corporation.
- Boutellier, H. & N. Broenink & M. Steketee (2004). *Een sociaal jaar voor jongeren in Nederland*. Utrecht: Verweij Jonker Instituut.
- Bravenboer, S. (red). (2003). *Onderzoek Vrijwilligerswerk onder jongeren*. Vlaardingen: Vlaardingse Openbare Scholengemeenschap. Uitgave op CD-ROM.
- Clary, E.G., Snyder, M. & Stukas, A.A. (1998). *Service learning and psychology: lessons from the psychology of volunteers' motivations*. In: R.G. Bringel & D.K. Duffy (red.) *With Service in Mind*, Washington DC: American Association for Higher Education.
- Eley, D. (2001). *The impact of volunteering on citizenship qualities in young people*, *Voluntary Action*, 4, I: 65-82.
- Eley, D. (2003). *Perceptions and reflections on volunteering: the impact of community service on citizenship in students*, *Voluntary Action*, 5, III:

Gruijter de, M. & Dekker, F. (2006). Monitor en evaluatie van het project Vliegende Brigade Maatschappelijke Stage - nulmeting. Utrecht: CIVIQ.

Karr, L.B. (2006). I'll do it because I want to, not because I have to: an exploration of the implications of obligation for volunteerability. Utrecht: CIVIQ (zie verderop in deze VIO).

Metz, E.C & Youniss, J. (2005). Longitudinal gains in civic development through school-based required service. Oxford: Blackwell Publishing Inc.

Planty, M. Regnier M. & Owings, J. (2004). Statistics in Brief: Volunteerservice by young people from high school through early adulthood - NCES 2004365. Washington DC: National Center of Education Statistics. Download van <http://nces.ed.gov/ssbr/pages/volunteer.asp>.

Roden, N. van (2006). Van Beter naar Best: onderzoek naar de communicatie en beleving van maatschappelijke stage in Best. Best: MoBest.

Warburton J. & J. Smith (2003). Out of the generosity of your heart: are we creating active citizens through compulsory volunteer programmes for young people in Australia? *Social Policy & Administration* 37 (7) 772-786.